

Seminari “Lapsesõbralik õigusemõistmine – spetsialistide seisukohad ja kogemused” kokkuvõte

12.06.2015, Eesti Lastekirjanduse Keskuses

Arutelus osalesid:

riigi peaprokurör Lavly Perling, Tartu Ülikooli sotsioloog Judit Strömpl, Tallinna Nõmme Linnaosa Valitsuse lastekaitse spetsialist Kati Valma ja Lastekaitse Liidu lapse õiguste programmi koordinaator Helika Saar. Modereeris Kari Käsper (Eesti Inimõiguste Keskus).

Sissejuhatus

12. juunil 2015 toimus Eesti Lastekirjanduse Keskuses seminar 2012. aastal Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti (FRA) eestvedamisel läbiviidud uuringust lapse õigustest ja lapse parimate huvide esikohale seadmisest õigusemõistmises. Uuringu viisid läbi Balti Uuringute Instituut, Poliitikauuringute Keskus Praxis ja Eesti Inimõiguste Keskus. Paneeldiskussioonis andsid uuringutulemustele omapoolse hinnangu riigi peaprokurör Lavly Perling, Tartu Ülikooli sotsioloog Judit Strömpl, Tallinna Nõmme Linnaosa Valitsuse lastekaitse spetsialist Kati Valma ja Lastekaitse Liidu lapse õiguste programmi koordinaator Helika Saar. Paneeldiskussiooni modereeris Eesti Inimõiguste Keskuse juhataja Kari Käsper.

Üldiselt olukorrast

Enne paneeldiskussiooni fookusküsimuste arutelu andsid diskussioonis osalejad ülevaate hetkeolukorrast lastega seotud õigusemõistmises. Helika Saar oli seisukohal, et selles valdkonnas on parimate tulemuste saavutamiseks oluline valdkondade vaheline koostöö. Täna tehtavad otsused peavad olema tehtud lapse parimates huvides ning seega on vajalik uuringutulemuste arvesse võtmine ja ellurakendamine, et suurendada lapsesõbralikkust kohtumenetluses. Judit Strömpli arvates on oluliseks võtmesõnaks spetsialistide ettevalmistamine, et tagada lapsesõbralikum õigusemõistmine.

Lavly Perlingu sõnul muutub alaealiste olukord kohtus järjest paremaks. Lapsed on prioriteet, mis prokuratuuri jaoks tähendab seda, et alaealiste õiguserikkujate puhul tuleks menetlus saada võimalikult ruttu ühele poole; kannatanute puhul on aga vastupidi vaja varuda aega ja nendega rääkida. Perlingu arvates ongi suurimaks puuduseks see, et laste õigusemõistmises osalemine ei toimu ühe tervikliku süsteemina, kuidas lapse parimaid huve esindada. Lastekaitse spetsialist Kati Valma leiab, et tugiisikute tagamises on arenguruumi, mille all pidas silmas, et tugiisikute töökoormus on sageli nii suur, et laps võib jääda tähelepanuta. Tema hinnangul on oluline tegeleda ennetustööga, mida lastekaitsetöötajad juba praegu teevad. Üritades vanemaid lepitada, kahjustab see vähem last ning hoiab võimalusel ära kohtuvaidluse. Lapsesõbralikkust menetluses aitaks tagada lastega sel alal tegelevate inimeste teadlikkus ja häälestatus.

Kui tõsiselt aga laste osalusse ja informeerimisse kohtumenetluses suhtutakse? Millised on hoiakud ühiskonnas, kohtusüsteemis ja kohtumenetluses? Kas reaalsuses seatakse lapse huvid esiplaanile?

Uuringutulemused näitavad, et ka väga väikeseid lapsi saab ja tuleb informeerida. Laste kaasamisel on oluline anda neile piisavalt teavet selle kohta, miks nad on protsessi kaasatud ja millised on nende õigused. Et edukalt selgitada ka väikestele lastele, miks nende arvamus protsessi käigus oluline on, tuleb osata end lapse olukorda seada ja mõista lapse arengutaset ja arusaamisvõimet. Lisaks tuleks alla 10-14 aastaseid lapsi säästa detailidest ja keerukast juriidilisest keelest. Teisalt leiti aga, et lapsevanemad ei oska last alati piisavalt informeerida ja toetada, sest lapsevanemal võivad puududa piisavad teadmised protsessist ja oskused last teavitada. Lapsevanemad ei pruugi olla ka erapooletud, näiteks hooldusõiguse vaidluste puhul. Seepärast on oluline, et spetsialistid selgitaksid lapsele protsessi käiku ja mida temalt oodatakse.

Esimesele fookusküsimusele asus esmalt vastama Helika Saar, kelle sõnul on ühiskonnas tugevad hoiakud ning neid on üldjuhul raske muuta. Kiputakse laste arvamust tahaplaanile suruma. Kõige enam mõjutab lapsi nende isikute suhtumine, kes lastega õigusemõistmises tegelevad ja kokku puutuvad. Seega tõstis ta esile spetsialistide koolitusvajadust, mis aitaks kaasa nende teadlikkuse tõstmisele ning võimaldaks seeläbi seada lapse huvid esiplaanile. Lapse parimate huvide esiplaanile seadmise kohapealt on oluline, et individuaalne lähenemine oleks tagatud igas situatsioonis, igale inimesele.

Judit Strömpl on arvamusel, et paljud inimesed ei mõista oma praktilises elus, mida tähendab laste kaasamine ja osalusõigus. Ühiskondlik hoiaku kohaselt teab täiskasvanu kõige paremini, mis on lapsele parim. Peaks aga harjutama just sellist malli, mille kohaselt laps on see, kel on võimalus oma arvamus öelda ja sellega ka arvestatakse. Kohati antakse aga lapsele teha üle jõu käiv otsustus, näiteks küsimuse puhul, kas ta tahab elada koos ema või isaga. See on lapse jaoks väga raske otsus, kuid ülekuulaja ei tule selle peale, et küsida, kas laps üldse tahab selle küsimuse üle ise otsustada. Professionaal peab oskama vaadata asju lapse seisukohast.

Kohtumenetluse hoiakute kohta andis hinnangu Lavly Perling, kelle sõnul hoiakutega iseenesest probleemi ei ole – kui menetluses on kannatanuks laps, siis me juba oskame teda küsitleda. Kui alaealised osalevad kriminaalmenetluses, on neil õigus olla ära kuulatud. Prokuratuuri ülesanne ei ole panna pätipoissi vangi, vaid vastutada selle eest, et kõigil lastel oleks õigus olla ära kuulatud. Küll aga leiab Perling, et arenguruumi võib näha selles, et oleks vaja paralleelselt lastekaitsetöötajatega näha ka laste perekondlikku tausta ning seda tugevalt arvesse võtta menetlust läbi viies.

Kati Valma on arvamusel, et tsiviilmenetluse käigus võiksid advokaat ja lastekaitsetöötaja last ära kuulata korraga, et teda vähem koormata. Kui last kuulata ära kohtusaalis, on tal hirm tundmatute inimeste ees ning see traumeerib teda. See on küsimus sellest, kuidas lapse parimaid huve esindada.

Hinnang raportis toodud soovitustele – milline oleks esiteks kõige vajalikum ning teiseks kõige lihtsam asi, mida Eestis järgmisena ära teha? Selline on teine paneeldiskussiooni fookusküsimus. Raportis kajastatavad peamised soovitused on lapsele tugiisiku määramine, lapse informeerimine, kohturuumide muutmise, et need mõjuks lapsele vähem depressiivselt ning spetsialistide koolitamine ja instrueerimine.

Esmalt leidis Judit Strömpl, et kõige vajalikum on spetsialistide koolitamine selliselt, et toimuks arutelu, mille käigus tekivad ühised arusaamad. Võib-olla ei tuleks kasutada nii formaalseid õppemeetodeid, vaid leida ja panna rõhku just praktilistele õppemeetoditele. Siiski rõhutab Strömpl, et professionaalsusel on teisest küljest suur oht – identiteet, et mul on kraad ja litsents, legitimeerib, et mida ma mõtlen ja teen on õige. Teisalt aga kõige lihtsam, mida Eestis võiks teha, oleks laste informeerimine. See on lapse seisukohalt äärmiselt oluline, et vähendada tema hirmu ja teadmatust. Näiteks kui laps ei tea, et teda on vaja üle kuulata ja ta viiakse ühel päeval otse koolipingist ülekuulamisruumi, tekitab selline teadmatuus temas suure šoki. Samuti on oluline, et laps saaks objektiivset infot, sest vanematevahelise konflikti keskele sattudes ei ole vanemate suhtumine erapooletu, vaid last tugevalt mõjutav.

Tugiisiku määramist peab kõige vajalikumaks abinõuks Lavly Perling. Oleks vaja inimest, kes on lapse kõrval algusest peale, kuni tal on lõpuks hingerahu. Kõikide toimingute kõrval peaks olema üks ja seesama inimene, kes leiaks lapsele aega ka väljaspool menetlust. See ei ole müstiline süsteem ning ei vaja meeletut ressursi. Küll aga on Perling seisukohal, et kohtus ei peaks meie tänapäevases ühiskonnas lapsed üldse käima. Kohtunik peaks käima seal, kus käivad lapsed, et kõik toimuks lapsesõbralikus keskkonnas. Puudusena toob ta välja selle, et näiteks kriminaalmenetluses ei ole meie kohtusüsteemis lastele spetsialiseerunud kohtunikke.

Helika Saar on arvamisel, et vajalik on muuta kõikvõimalikud teenused lapse abistamiseks õigusemõistmises piirkondlikult kättesaadavaks kohtumõistmise eel. Lihtsaimaks meetmeks peab ta seda, et tugiisikul ei oleks samu funktsioone, mis lastekaitsetöötajal või advokaadil. Ta peab olema erapooletu, kuid täielikult pädev ja laialdaste teadmistega õigusemõistmisest. Siinkohal teeb ta ettepaneku kaasata protsessi psühholooge, kes oskavad last mõista ja välja tuua seda, mis on talle vajalik.

Kõige vajalikum Kati Valma sõnul on parandada lastega tegelevate isikute suhtlusoskusi ja lähtekohta lastega suhtlemise puhul. Nad peavad suutma mõista last läbi tema vaatepunkti. Kõige lihtsam oleks õpetada spetsialistidele lapse informeerimist süstematiseeritud ja reglementeeritud lähenemisega. Tuleks kehtestada konkreetsed laste ülekuulamise protseduurid ja reeglid.

Lapsed pole ühetaoline mass, nad on väga erinevad. Kas kohtumenetluses osatakse nendele erinevustele tähelepanu pöörata?

Lavly Perlingu sõnul on see küsimus tugevalt seotud ühiskondlike hoiakutega, kuid need ei võimendu kohtumenetluses. Inimesed, kes lastega igapäevaselt tegelevad, näevad väga kirjut pilti ning paljusid erinevaid lapsi. Seega nad oskavad tolereerida ja arvestada erinevusi.

Judit Strömpl on jällegi seisukohal, et uurijale võib osutada laialdaste erinevuste arvestamine väga keeruliseks. Mida rohkem me endale erinevusi teadvustame, seda rohkem kerkib esile keerulisi teemasid selle aspektiga seoses.

Kati Valma pole kohtumenetluses laste erinevustega seoses mingisugust probleemi näinud, mida väidab oma kogemustel tuginedes. Helika Saar toob aga välja, et näiteks erivajadusi on uuringus väga vähe kajastatud ning kohtumenetluses võib tekkida probleem seoses sellega, et ei suudeta menetlusmaterjale erinevatele gruppidele kättesaadavaks teha.

Kommentaariid ja ettepanekud

Ka seminaril osalejate seast tuli mõningaid kommentaare ja ettepanekuid seoses laste kaasamisega õigusemõistmisesse. Toodi välja, et lapsi tuleks kohelda suurima austusega. Lisaks üldistele lapse parimatele huvidele on neil ka sügavad isiklikud huvid, mida tuleb arvesse võtta. Kui laps otsustab, ei tohiks teda ümber veenda, sest tegemist on tema enesemääramise õigusega. Samuti peaks lapsed abi saama märksa varem, kui nad praegu saavad. Veel nenditi, et süsteemi puudumine on Eestis suurim probleem. Tuleks täiustada haridussüsteemi, eesotsas ühiskonnaõpetuse õppekava, sest kõnealuseid teemasid seal absoluutselt ei käsitleta. Oluline on ka tähelepanu pöörata sellele, mis saab lastest peale kohtumenetlust. Praegusel hetkel toimub kohtujärgset lapse toetamist ja nõustamist Eestis harva, mis on ühtlasi ka üks uuringutulemustest. Koolitamise kohta leiti, et spetsialiste võib küll koolitada, kuid kuidas tagada, et neid teadmisi ka reaalses elus rakendataks? Selleks võivad olla aeg ja ressursid piiratud või on järelevalve piirav. Kuskil aga on punkt, kust inimene hakkab ise edasi arenema ja ei mõtle nii pingsalt talle õpetatud metodoloogia peale, mida ühes või teises olukorras kasutada.

Kokkuvõte

Kuigi paneeldiskussioonis osalejad on seisukohal, et teatav areng laste kaasamises õigusemõistmisesse on Eestis küll aja jooksul toimunud, on siiski lapsesõbraliku kohtumenetluse tagamiseks veel palju teha. Vaja on luua ühtne ja terviklik süsteem, mille järgi toimuks laste kaasamine õigusemõistmisesse ning rakendada lapse parimate huvide esindamiseks ja kaitsmiseks parimaid meetodeid. Tuleb tähelepanu pöörata laste heaolule terve kohtumenetluse jooksul, isegi kui menetlus võib kesta mitmeid kuid – rõhutatakse tugiisikute tähtsust, kes oleksid lapse kõrval algusest peale ning toimuks ka kohtujärgne lapse toetamine ja nõustamine. Samuti on oluline spetsialistide koolitamine ja laste piisav informeerimine kohtumenetlusest.

Konkreetselt uuringu tulemusi tuleb edaspidi arvesse võtta ja neid võimalikult suurel määral rakendada, kuid ka edaspidiste uuringute läbiviimine laste osaluse alal õigusemõistmise protsessis on äärmiselt vajalik, sest selles uurimisvaldkonnas on Eestis praegu suur puudujääk.

Autor: Kristena Paalmäe, Eesti Inimõiguste Keskuse praktikant